

De nya medaljörerna

Vid årsmötet i Lagundagården i Örsundsbro 20 maj 1973 tilldelade Upplands fornminnesförening sin förtjänstmedalj friherrinnan Gunhild Hermelin, Torsvi, fröken Brita Landelius, Taxnäs, rektor Petrus Lindgren, Uppsala och föreståndare Lage Mattsson, Rimbo. Här nedan berättar de medaljerade om sig själva och om sitt kulturminnesvårdande intresse.

GUNHILD HERMELIN

I 57 år har jag bott på Torsvi Gård, frånräknat det halvår innan min man ännu lämnat marinen. Det förunnades oss att lätta min 89-åriga svärfars oro för gårdens framtida öde genom att övertaga denna. »Gamle Baron» levde emellertid ytterligare 6 år, ömt omhändertagen av sin yngsta dotter Brita. Dessa 6 år voro de lyckligaste i mitt liv. Då tillkommo bl. a. de 5 barnen.

1917 var emellertid det första världskriget rådande, vilket innebar brist på allt, mest på mat och textilier. Mycket folk ingick i hushållet, såsom hantverkare vilka alla krävde sitt. Bristen på textilier gjorde att linodling kom till heders. Denna liksom hemslöjd i övrigt fascinerade och fångade mitt intresse från början. För övrigt lär jag ha varit den nybildade Uppsala läns hemslöjdsföreningens första kund i och med en beställning av min första Upplands-dräkt år 1914.

Beträffande linodling lär denna ha förekommit här någon gång tillbaka i tiden, dock ej i nämnvärd omfattning. Vi sjörötade emellertid vårt lin, vilket sedan saxades på gärdesgård eller rep och kärvarna vändes allt emellanåt ut och in för att få en jämnare färg. Det mesta av linet spanns sedan för hand på olika håll. Det finaste resultatet av linodlingen är ett damastduktyg i det gamla mönstret »Böljande hav», härrörande från den s. k. »Säbylunds-gubben».

Vid vår hitkomst fanns ännu får på gården i begränsad omfattning, vilka dock utökades och förbättrades något genom import från Finland.

En gammal gård hade och har väl fortfarande många byggnader att underhålla. Gamle Baron hade ej haft möjligheter att förbättra beståndet. Själv hade jag fyra hus att hålla i ordning; utom egna bostaden med flyglar, hantverksrum, bryggghus, samtliga från mitten av 1700-talet. Något annat än skurgolv förekom givetvis icke.

I Torsvi fanns långt tidigare ännu ett slag av bebyggelse, nämligen jordkulor. Efter tre av dessa finns fortfarande spår, t. o. m. ute på Prästholmen. Dessa jordkulor sades vara ett skyddande tillhåll för förrymda fångar; och rikligt med skog fanns här tidigare. Något brott ha vi emellertid ej hört talas om i Torsvi.

Skogarna voro emellertid ett tillhåll även för vargar, vilka vanligen kommo hit över isen. Vid allmänningens början hördes deras ylande, varav benämningen »Varghålet». Min man minns hur han som 9-åring sett spår av varg på vår gräns mot allmänningen. Sedermera tillkom en annan benämning, nämligen Hundhålet. Där hade vinden fritt spelrum vilket besvärade skolbarnen då de på väg till skolan kommo ut från den skyddande allmänningen.

Namnet Torsvi säger som bekant att här var offerplatsen för guden Tor. För övrigt finns här en figurristad sten med två djurfigurer som i trakten benämnes Tors bockar. (I närheten av kyrkan står dessutom en hög vacker sten, dock utan någon inskription. En sakkunnig från Uppsala hävdade att det vore en runsten. På min invändning att den inga runor hade svarades: »Det var inte alla som kunde hugga runor utan i stället målade sådana.» Stenen är ej av granit utan av skiffer och gnejs, vilket kanske säger en del. Ålder troligen från 1000-talet.)

Alldeles intill Torsvi kyrka finns också enstensatt offerkälla åt guden Tor. Denna säges ha blivit kristnad i och med kyrkans tillkomst omkring år 1250. I motsats till de flesta gamla upplandskyrkor är Torsvi kyrka icke reveterad. Det är en fröjd att se hur väl hopfogade t. ex. de raka skarpa hörnen äro på helgedomen.

Befolkningen i våra små landsförsamlingar minskar tyvärr. En tillgänglig uppgift från 1927 anger invånarantalet till 226. Vid vår hitkomst sades här vara 310–350 personer. För närvarande äro vi blott 80.

Som kyrkvärd i 32 år är det mig en glädje kunna intyga att stillheten i vår gamla kyrka slå vi alla vakt om.

G. H.

BRITA LANDELIUS

Sedan jag till min stora glädje, men med kanske ännu större förvåning, vid Upplands Fornminnesförenings årsmöte våren 1973, fått mottaga föreningens förtjänstmedalj, har jag då och då snuddat vid tanken på, att också jag, liksom andra, som vederfarits denna ära, måste skriva något, som till en del bör handla om mig själv. När så Anna-Märta Berg en dag bad om min medverkan, denna gång med en »levnadsbeskrivning», »verksamhetsberättelse» eller vad nu dessa hedrade medmänniskor kunnat skriva samman för att själva hjälpa till att med några kärnfulla ord förklara, varför de, ur Fornminnesförenings synpunkt sett, gjort sig förtjänta, att ihågkommas, då gav hon mig en uppgift, som tycks mig svårare än någon motighet, som kan drabba oss hembygdsintresserade. Något måste dock skrivas!

Hur kan man då redan som barn bli så fäst vid allt gammalt – gamla människor, ting och traditioner? Ja, det är kanske här, som jag kan finna den tråd, som jag bör nysta upp, om jag skall kunna få något, att skriva. Kanske kan jag, genom att försöka förklara detta, lösa den här svåra uppgiften. Eftersom jag hör till de lyckliga människor, som fått växa upp på en gammal gård – det under tidigare ägare, bl. a. landshövding Robert von Kraemer, så traditionsrika Taxnäs i Fröslunda församling (i tid. Fröjeslunda socken i Lagunda härad), har jag, trots att jag nog hör till de yngre medaljörerna, ändå fått uppleva något av självhushållets dagar, då ännu en stor del av det som behövdes för livets

uppehålle hämtades från egna »odlingar» och förfärdigades på gården. Efter-
som jag är född under det första världskriget, har jag också minnen av den brist
på det mesta, som lärde den tidens människor, att spara på allt, som på något
sätt kunde bli till nytta. Denna »lumpsamlarmani», enligt andras sätt att se
saken, har kanske varit bidragande, till min respekt, för även det till synes
odugliga, som så lätt kasseras och som man sedan kan återfinna vid rekonstruk-
tion av gamla miljöer. Den kärlek till allt gammalt, som jag fostrats in i –
omedvetet kanske för dem, som blivit mina »ledare» genom livet, har sedan
hjälpt mig, att finna en allvarlig mening i detta, att söka bevara något av det,
som varit våra förfäders liv och miljö.

Den första, som gav mig intresse för gamla saker, mest av »minneskaraktär»,
var min farmor, som var född 1842 i Ö. Skrukeby församling i Östergötland.
Farmor hade på sin ålderdom gott om tid för sina barnbarn, något som, då som
nu, föräldrar ofta saknar. Farmors byrålådor blev något av »sagens värld» för
oss barn. Att få hjälpa till att »städa» farmors lådor, att med varliga händer taga
fram dessa »skatter» av minnen, som samlades under generationer och pietets-
fullt bevarats, detta var något helt underbart. Dessa ting var nog för en utom-
stående av ringa materiellt värde, men för oss något, som aldrig nog kan
värdesättas, då de utgör en del av den minnesskatt, som binder en samman med
de äldre generationerna och bidrar till att göra barndomen så betydelsefull för
oss människor. Farmor dog, när jag var nio år, samma år som Lotta Lundevall i
Kvek, men båda dessa gamla kvinnor, som levt sitt liv under strävsamma
förhållanden, har genom det sätt jag fick möta dem i min barndom, betytt så
mycket för mina intressen i livet, att de bör nämnas först och tillsammans. Detta,
trots att mina möten med Lotta i Kvek skedde mer sällan. I Mors (Alfhild
Landelius) sällskap fick man ibland hälsa på hos Lotta i Kvek. Med den styrka
barndomens upplevelser ger, stå dessa tillfällen så klara, att jag ännu kan tycka
mig möta den ganska kärva, men mycket barnkära gamla och se hur hon med
de knotiga arbetsmärkta händerna plockar fram kakor och karameller ur sina
burkar under sängen, för att glädja sina små gäster.

Så kan man säga, att Lottas gård i Kvek fick betydelse för mig, långt innan
»den fantastiska veckan», då »gården fick liv», vid invigningen försommaren
1934. Att då, redan som tonåring, få vara med, som en enkel medhjälpare, var
ett hedersuppdrag. Den dagen hade då kommit, då Lottas gård i Kvek efter
många motigheter och med stora insatser både ekonomiskt och personellt av
hembygdsintresserade män och kvinnor, kunde visas upp som ett ganska ena-
stående exempel på Uppländsk bondekultur i gången tid.

Mina föräldrar, särskilt min Far (Petrus Landelius), hade då varit mycket
aktiva för att förverkliga detta projekt, liksom de även varit vid Härkebergagår-
dens räddande, något som skedde genom insatser bl. a. av bygdens intresserade
hembygdsvänner i Sydvästra Upplands Hembygds-gille. Den store entusiasten,
fornvårdaren Albin Rylander, gav dem aldrig tillfälle att förtrötta i sina upp-
gifter. Han hörde och hör ännu idag vid 86 års ålder till dem, som blåste liv i
våra »hembygdsvårdarsinnen». Senast i somras fick jag tillfälle, att vid hans
årliga inspektionsresa till Kvek och Härkeberga, spela in hans livfulla beskriv-
ning av en del av sina upplevelser från sin korta rekryttid. Att vi fick vår lilla
pratstund hos gamla vännen och Kvekgårds-vårdaren Elin Larsson i hennes
»vaktarestuga», gör denna händelse än mer värdefull.

Mitt barndomshem med mina för gamla människor, minnen och miljöer så intresserade och verksamma föräldrar – *hemgården* med dess minnen av gångna storhetstider med dess vittra personligheter, som ofta återkommande gäster – *grannbyn* med Lotta och hennes gård – därur växte sig mitt hembygdsintresse allt starkare och kom bl. a. genom kommunala uppdrag, att omfatta allt vidare fält och snart insåg jag, att man måste knyta de hembygdsvårdande krafterna samman. Kvekgården måste bevaras och då behövde Fornminnesföreningen få mer stöd från bygden för att gå i land med detta. Där fanns en väsentlig uppgift för dem, som frivilligt och med glädje ställer upp, när ekonomin ej tillåter alltför stora projekt. Veterinär Elis Bryne, som lett många räddningsaktioner, när det gäller värdefulla miljöer och med ord och bild öppnat våra sinnen för hembygdens företräden, gav vår hembygdsförening ett gott stöd i starten.

Nu går vi vidare! Intresset för hembygden växer alltmer ju större de kommunala och med dem jämförbara organen blir. Dessa samhällsfunktioners opersonlighet i dataåldern skapar ett behov av en lokal, mera nära kontakt, mellan människor, som man kan finna just i en hembygdsförening.

Ett till synes otidsenligt uppbyggande av nya objekt för en presentation av alltmer hastigt försvinnande miljöer, seder och bruk, kan bli en uppgift, som ger tillfredsställelse och samarbetsglädje åt avfolkningsbygdens stressade, ofta ganska ensamma människor. Det kan vårt senaste bevis på uppländsk, lokal hembygds känsla vara ett exempel på. Det lilla gårdsmuseet, som hopbringats av en, sedan ett 30-tal år bortgången nysätrabonde Alex Willén, har med många frivilliga krafterns hjälp, undertecknads envishet och en skicklig ung folklivsforskare (Irene Andersson) sakkunskap, äntligen kunnat visas för vår kulturnämnd i en till ett enkelt hem omvandlade slöjdsal (tid. lärarinnebostad) i Nysätrabys gamla småskola.

Där står nu ett skolmuseum i tur, som nästa projekt för intresserade krafter, att finna sin glädje i att ordna. Så finns det alltid något i hembygden, att sluta upp omkring och att värna om och så kan det kanske så småningom visa sig, att en utmärkelse inte alltid, enbart betyder, ett synligt bevis på, att den, som hedrats utfört något av värde, utan att denna, i mitt fall måhända alltför tidiga förläning, får bli till en sporre till nya tag.

För detta värdefulla bevis på uppskattning av mina försök, att följa i fädrens spår, vill jag till Upplands Fornminnesförening framföra mitt varma tack.

B. L.

PETRUS LINDGREN

Jag är infödd uppsalabo. Såg dagens ljus första gången 1897. Min far var vaktmästare vid Astronomiska Observatoriet. Dess stora park blev min och mina bröders lekplats och strövområde under tidiga år, säkert den mest idealiska tummelplats för ungdomar i varje fall i Uppsala. Min farfar var akademiens timmerman och stadens pumpmakare, och som sådan hade han hand om stadens fem pumpar: Kamphavspumpen, Lutbrunnen, S:t Erikspumpen, Draggarbrunnen och pumpen vid Ö. Ågatan. Hans broder var också akademitim-

merman och dessutom gårdskarlar vid Walmstedtska gården och bodde i det lilla huset invid ån. Han ärvde sedan gården S:t Johannesgatan 3, och det hör till mina tidigaste barndomsminnen att bära mat till den gamle. Min far gjorde en liten matbehållare, min mor lagade maten, och jag och mina syskon turades om att bära maten till »Farbror i Trian». Han dog 1902 och min far ärvde gården efter honom. Vänskapen mellan familjen Walmstedt och den forna gårdskarlen höll i sig till livets slut, och »Farbror» ramade in ett gratulationskort med foto av Walmstedtska gården, vilket fru Lindgren fick på sin namnsdag den 20 maj 1888. Båda fruarna hette Karolina. Tyvärr hade inte strävandena att »Rädda Fjärdingen» startat så tidigt, att den lilla idylliska gården kunde bevaras. Den var en pärla med sina små röda envåningshus, sin blomstertäppa och sin jordkällare, som en gång varit förrådsrum, då en av stadens många krogar var belägen där.

Min far och hans farbror hade stort intresse av gamla ting och i alla utrymmen samlades minnen från svunna tider. Båda var händiga snickare och tillverkade möbler och allehanda leksaker till nöje och förströelse för unga och gamla. I synnerhet »Farbror» hade rent konstnärliga anlag och de möbler, prydnadsaker och annat, som ännu finns bevarade, vittnar om en mer än vanlig händighet och knepighet. Jag fick alltså genom arv och fostran mitt stora intresse inriktat på forna dagar och dess bruks- och prydnadsting.

Efter en kortare tid som lärling i Markströms guldsmedsfirma genomgick jag Folkskoleseminariet och utexaminerades 1919. Ett kortare vikariat inledde min lärarbana, varefter jag tillträdde folkskollärare-, organist- och klockarebefattningen i Åkerby församling, en mil nordväst om Uppsala, där jag kom att stanna tjänstetiden ut (avbruten endast av en tids lärtjänst i Helga Trefaldighets församling). 1952 blev jag överlärare, sedan rektor, i den nybildade Bälunge storkommun, som omfattade Bälunge, Skuttunge, Jumkils, Börje och Åkerby socknar. Som klockare hade jag vägunderhåll in natura; det ålåg mig att grusa ett litet vägstycke mellan Agersta och Vallhov.

Tidigt blev jag riksantikvariens ombud i Åkerby och sedan i Bälunge kommun. Jag har såsom sådant kunnat inrapportera en del saker av intresse, bl. a. delar av en runsten, förut okänd, funna vid rivning av en byggnad i Berga by. Den är nu rest på gränsen mellan Berga gård och Prästgården. Två runstenar framtagna i kyrkväggen i Åkerby. De är beskrivna bl. a. av Sveriges förste riksantikvarie Johan Bureus, som var född i Åkerby prästgård. Stenarna är nu resta invid Åkerby kyrka. En runsten, som enligt uppgift av en gammal kyrkvärd, lär ligga i en brotrumma vid Kroksta gård i Åkerby är ännu inte framtagen, om den nu finns! Ett gammalt förnämligt altarskåp, enligt uppgift av Bernt Notke, slängdes ut på kyrkvinden vid en restaurering 1755 och skingrades bild för bild av souvenirsammlare. En av skulpturerna lyckades jag spåra till Balingsta församling och fick genom tillmötesgående av arvingarna i ett sterbhus den tillbaka till Åkerby kyrka. Jan Fridegård promenerade en dag på Åkerby kyrkogård, fick en av sina ingivelser, och gick in bland träden invid bogårdsmuren och fann en runsten, infogad i muren; en runsten så överväxt med mossa, att ingen tidigare uppmärksammat den.

1945 samlades några intresserade personer från Åkerby och Börje socknar vid Ryttharhagen i Altuna i Börje för att diskutera möjligheten att rädda ett portluder i Altuna by. Pengar insamlades, bidrag erhöles och ett borgenslån

upptogs i Upsala Sparbank för att möjliggöra projektet. En tomt vid Ryttharhagen inköptes av hemmansägare Lars Larsson, som ägde portlidret. Det blev den lilla början till Börje-Åkerby hembygdsförening, som sedan förutom portlidret, förvärvade en parstuga från Örnsåtra i Jumkil, en loftbod, en dragonstuga och ett magasin. Alla är till brädden fyllda av insamlade, skänkta och inköpta möbler, verktyg och husgeråd från bygden.

Beskrivningen och katalogiseringen av dessa föremål, som upptar cirka 1 600 nummer, blev mitt arbete till högtidligheten 1954, då landshövding Georg Andrén förrättade invigningen av hembygdsgården och höll högtidstalet. Även under de följande åren har arbetet med insamling och katalogisering fortgått.

När nu Upplands fornminnesförening tilldelat mig den förnämliga förtjänstmedaljen, ser jag det som ett tecken på att föreningen värdesätter det anspråkslösa men i någon mån tragna arbete som jag nedlagt i Börje-Åkerby hembygdsförening och tackar ödmjukt för utmärkelsen.

P. L.

LAGE MATTSSON

Jag föddes den 28 februari 1910 på Marielunds gård i Funbo socken i Uppland. Mina föräldrar var lantbruksinspektoren C. O. Mattsson och dennes hustru Maria, född Hassellöf. Far var från Småland och mor från Västergötland. Från barnaår blev jag av mina föräldrar successivt invigd i gammal bonde- och herrgårdskultur. De gamla ärvda föremålen vårdades ömt, likaså traditioner och släktens historia. Mitt intresse väcktes särskilt, då jag läste om tidigare generationer. Min far hade ett levande intresse för gammalt och fornt, och han var min bästa läromästare.

Jämsides med skolgången sattes jag in i jordbruksarbetet. Torpare, statare, drängar, pigor och deras familjemedlemmar blev mina vänner, arbetskamrater och lärare. Det som inte berättades av far och mor, fick jag höra av dessa. Far bestämde, att jag efter folkskolan skulle gå i realskola. Sedan fortsatte min praktiska och teoretiska lantbruksutbildning i mellansverige och Skåne. Genom åren fortsatte mitt intresse för historia och hembygdskunskap. Människor förr och nu studerades, beundrades och allt lades till minnes. Med vemod såg jag hur gamla, fina gårdar revs och gick till licensfri ved, likaså hur grusåsar raserades och fick frätande sår, vittnande om människors oförstånd. Det kändes också svårt att se hur åkrar och vretar berövades sin matjord av jordnasare, tegar som med svett och möda röjts och odlats av tidigare generationer.

Mitt intresse var sedan tidiga barnaår fast rotat till bondelivet. Jag fick en god skolning därtill. Lagom till den kris, som vid början av 1930-talet gav jordbruket bekymmer, blev jag färdig. År 1934 började jag mitt arbete i bondekorporationen. Jag fick min arbetsplats i Rimbo och är alltjämt verksam där. Jämsides med min tjänst hos bönderna har det förunnats mig att i drygt tjugo år vara kommunalt verksam. Jag har varit fullmäktig, ordförande i nämnder m. m. och under några år naturvårdsombud. Med kameran har jag strövat i bygden och hämtat motiv. Sedan har jag sökt varje tillfälle att med ord och bild meddela mina intryck. Min kritik har varit hård, då jag på bildduken visat hur man i oförstånd byggt om gamla fina hus eller på olika sätt sargat och förfulat landskapet.

Sjuhundra hade ej någon hembygdsförening eller hembygdsgård före 1962. En afton något år tidigare stod dåvarande kyrkovaktmästaren, boende i Liesta by, och jag uppe på den gamla kyrkogården, aftonsolen belyste de gamla gårdarna i nejden. Den kvällen väcktes tanken att få bevara en av dessa fina gårdar som hembygdsgård. Något år senare kom dåvarande ägaren till Liesta Oppgård eller Tolfmansgården och anförtrodde mig, att han var villig att sälja sin gård. Den dagen fanns ej någon hembygdsförening och ej heller något kapital för ändamålet. Nu finns en livaktig hembygdsförening och Tolfmansgården står på gravationsfri grund. Varje helgfri onsdagskväll står den öppen för envar. Kaffepannan står rykande på spisen, lyssnande eller berättande sitta de församlade vid en kopp runt slagborden.

Så tackar jag nu alla dem, som hjälpt till att skapa och bevara denna gård och dess samlingar. Må allt gå i arv till kommande generationer!

Ödmjukt tackar jag Upplands fornminnesförening för den medalj, jag fått äran att bära. Jag ser medaljen inte bara som en erkänsla för min ringa insats utan även som en honnör till de bygdens män och kvinnor, som slutit upp kring den gamla gården och vår bygds minnen.

L. M.